

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ**ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΥ¹****Μάνος Κοντολέων: «Κασσάνδρα», «Κλυταιμνήστρα», «Μήδεια»****(Πατάκης, 2018, 2021, 2023)**

Η τριλογία εξιστορεί τις ζωές τριών εμβληματικών γυναικών του μύθου (Κασσάνδρα, Κλυταιμνήστρα, Μήδεια) με μια νέα, σύγχρονη οπτική. Ο Μάνος Κοντολέων θέλησε να τις δώσει φωνή, να υπερασπιστούν τον εαυτό τους και τη θηλυκή τους φύση, να διεκδικήσουν ισότιμη θέση πλάι στον άνδρα και να εξηγήσουν τα όσα διαχρονικά τους προσάπτονται. Τις αντιμετωπίζει με συμπάθεια, κατανόηση, ευαισθησία και καταφέρνει να συγκεράσει τις τρεις αποσπασματικές ιστορίες τους, βρίσκοντας τα νήματα που τέμνουν τις ζωές των ηρωίδων του. Καταφέρνει, επιπλέον, να αναδείξει τον ψυχισμό τους, ανασύροντας τις μύχιες σκέψεις, τα ένστικτα, το εσωτερικό δράμα, όπως μόνο ένας δεινός τεχνίτης της αφήγησης μπορεί. Εξετάζοντας με μία φρέσκια ματιά τους μύθους μέσα από πολλές πηγές, π.χ. τις αρχαίες τραγωδίες, αξιοποιώντας τη μυθική μέθοδο και τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν, επιστρατεύοντας ανάλογα την πρωτοπρόσωπη αφήγηση (Κασσάνδρα) ή την τριτοπρόσωπη (Κλυταιμνήστρα, Μήδεια), με διακριτό ύφος σε κάθε περίπτωση και με συνεχείς αναδρομές, με μια άκρως ποιητική γλώσσα, πέτυχε ένα αξιοθαύμαστο συγγραφικό κατόρθωμα.

Και οι τρεις ηρωίδες διακρίνονται για τον δυναμισμό τους. Απορριμμένες από το περιβάλλον τους, μέσα στην απόλυτη, την παγερή μοναξιά τους, προσπαθούν να διασώσουν την αξιοπρέπειά τους. Στρέφονται διαρκώς στο παρελθόν σε μια ανασκόπηση της ζωής τους, με διαρκή ενδοσκόπηση, για να προσδιορίσουν τη θέση τους στο παρόν, ενώ ταυτόχρονα έχουν συνείδηση

¹ Ο Αιμίλιος Σολωμού είναι πεζογράφος και κείμενά του έχουν δημοσιευτεί σε περιοδικά και ανθολογίες. Το μυθιστόρημά του με τίτλο *Ένα τσεκούρι στα χέρια σου* (2007, εκδόσεις Άνευ) βραβεύτηκε με το Κρατικό Βραβείο Μυθιστορήματος της Κύπρου και το μυθιστόρημά του με τίτλο *Ημερολόγιο μια απιστίας* (2012, εκδόσεις Ψυχογιός) τιμήθηκε με το Βραβείο Λογοτεχνίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 2013.

του τραγικού, επικείμενου τέλους. Σ' αυτή την ανασκόπηση, σ' έναν κόσμο που εξουσιάζεται από τις φιλοδοξίες και τη σκληρότητα των ανδρών, πολεμούν με τις μνήμες και τις σκιές τους. Η Κασσάνδρα πολεμά με τα «μελανόχρωμα οράματα» (σ. 41), τις μνήμες των σφαγιασμένων αγαπημένων της, μια και όλη η οικογένειά της ξεκληρίστηκε. Η Κλυταιμνήστρα «μια σκιά είχε γίνει που ακολουθούσε άλλες σκιές... Μια μια τις αναγνώριζε! «[...] η Λήδα και ο Τυνδάρεως· η Ελένη και ο πρίγκιπας της Τροίας. [...] το σκιάδες σώμα του Τάνταλου, [...] εκείνο το βρεφούδι... [...] και μετά είδε την άλλη τη σκιά-ο Αγαμέμνων. Αναζήτησε άλλον διάδρομο. Πήρε να ακολουθεί τα ελαφρά βήματα μιας ακόμα σκιάς... *Ιφιγένεια*... Παραπάτησε. Σφάχτης ό,τι αισθάνθηκε να της φέρνει τον απόλυτο πόνο. Και σκιές ολόγυρα» (σ. 119-120). Η Μήδεια απαρνήθηκε το παρελθόν για χάρη του Ιάσωνα. Ο πατέρας, ο τεμαχισμένος αδελφός, ο ναός της Εκάβης και η πατρίδα που εγκατέλειψε, ο Ιάσωνας που αποδείχτηκε επίορκος και δειλός, μια σκιά αυτού που αγάπησε, και άλλοι «ως γερασμένες σκιές» στέκονται δίπλα της ως θύματα φόνων του παρελθόντος» (σ. 81).

Και στις τρεις περιπτώσεις, άνδρες έκλεψαν την ευτυχία τους. Από τη μια, η Κασσάνδρα και η Μήδεια, εξ ανατολών ιέρειες θεοτήτων, του φωτός η μια (Απόλλωνας), του σκότους η δεύτερη (Εκάτη), εκπροσωπούν, εκτός των άλλων, τον ξεριζωμό και την προσφυγιά. Η Κλυταιμνήστρα μοιάζει πιο γήινη, ανθρώπινη, πιο επαναστατική, αν και υπέκυψε στη φιλοδοξία και στο δέλεαρ της εξουσίας. Η Κασσάνδρα παρουσιάζεται πιο «ποιητική», πιο μοιραία, παραδομένη στη μοίρα της, σηκώνει το βάρος του προσωπικού και συλλογικού πόνου και τραύματος. Τέλος, η Μήδεια, μια σκοτεινή μορφή από άλλο κόσμο, κυριαρχείται από τα πάθη της, την απόγνωση που φτάνει στον παραλογισμό.

Άτεκνη η Κασσάνδρα, μητέρες η Κλυταιμνήστρα και η Μήδεια. Η Κλυταιμνήστρα δολοφονήθηκε από τον ίδιο τον γιο της, τον Ορέστη. Στη Μήδεια η ιστορία θα αντιστραφεί. Αυτή θα δολοφονήσει τους γιους της. Κι όμως, και στις δύο περιπτώσεις, τη στιγμή του φόνου, δεν απουσιάζει η μητρική αγάπη. «Πρόσεχε», θα πει στον μητροκτόνο γιο της η Κλυταιμνήστρα και η Μήδεια θα σκεφτεί λίγο πριν: «Αλλά και ό,τι σκοτώνεις, πάντα θα τ' αγαπάς» (σ. 109).

«Πρόσεχε...», θα είναι η τελευταία λέξη της Κλυταιμνήστρας προς τον Ορέστη, την ώρα που θα κόψει το νήμα της ζωής της, γιατί ξέρει ποια θα είναι έπειτα η μοίρα του. «Πρόσεξε...» (σ. 126), θα προειδοποιήσει και ο Τυνδάρεως την κόρη του. Ένα αυθόρμητο «πρόσεχε», θα ψελλίσει

σε μια «βουβή παράκληση και ικεσία» (σ. 45) και η παραμάνα Αγιδώ προς τη Μήδεια, όταν αυτή θα σμίξει με τον Ιάσονα. Θα της το θυμίσει και αργότερα: «Πρόσεχε, σου είχα ζητήσει... Δε με άκουσες;...» (σ. 68).

Το ερωτικό σμίξιμο της Μήδειας με τον Ιάσονα και της Κλυταιμνήστρας με τον Τάνταλο (και τον Αίγισθο) έχει μια τρυφερότητα, πληρότητα. Η ερωτική πράξη της, όμως, με τον Αγαμέμνονα δεν έχει καμιά ψυχική σύνδεση, όπως και της Κασσάνδρας με τον Αγαμέμνονα. Πρόκειται στην πραγματικότητα για βιασμό, μια πράξη του ενός, της βίαιης κατάκτησης, του αδίστακτου αρσενικού για επιβολή της εξουσίας του. Οι γυναίκες είναι τα λάφυρα του Αγαμέμνονα. Η Εκάβη, στη συνομιλία με την κόρη της Κασσάνδρα, θα υποστηρίξει: «Οι άνδρες έχουν τον φαλλό-ξίφος που ματώνει» (σ. 119).

Αυτά τα μοτίβα, οι θεματικές, η διαγραφή του ψυχισμού των ηρωίδων, η κορύφωση του πάθους και ο κύκλος του αίματος, μα και πολλά άλλα, είναι τα νήματα που διαπερνούν τα βιβλία της τριλογίας, ώστε να αποτελέσουν ένα ενιαίο έργο. Σε συνεκτικό στοιχείο αναδεικνύεται και το ύφος, η γλώσσα. Πότε ποιητική και λυρική, πότε σκληρή και κυνική, ακροβατεί στα όρια με κάθε λέξη να έχει ειδικό βάρος και σκοπό.

Η τριλογία είναι κυρίως μια πολιτική κατάθεση. Και τα τρία μυθιστορήματα έχουν να κάνουν με την εξουσία, τη φιλοδοξία για την κατάκτησή της και τον έλεγχο (επί του λαού, του εχθρού, των γυναικών). Στα δύο πρώτα κυριαρχεί η αδίστακτη εξουσία του Αγαμέμνονα. Στη Μήδεια θα σχολιάσει ο αφηγητής: «Η όψη του άρχοντα διακηρύττει-φορές και διαπομπεύει-την έπαρση της εξουσίας» (σ. 84). Επιπλέον, στην Κλυταιμνήστρα αναδεικνύεται η φιλοδοξία του Αίγισθου για εξουσία και κυρίως του Ορέστη, ο οποίος επιδιώκει να μοιάσει στον Αγαμέμνονα και να διεκδικήσει τον θρόνο, να γίνει Άναξ Ανδρών. Και στη Μήδεια είναι η φιλοδοξία του Ιάσονα να γίνει βασιλιάς στη θέση του επηρμένου Κρέοντα της Κορίνθου. Ακόμα και η Κλυταιμνήστρα θα υποκύψει στη γοητεία του άρχειν, και θα προχωρήσει στο φόνο, μια πράξη ανδρών, για να γίνει «Άνασσα Ανδρών και Γυναικών» («Πάνω από αυτήν ουδείς άλλος!», σ. 192). Ο Μάνος Κοντολέων ξεσκεπάζει την εξουσία και τα μέσα που μετέρχεται, τότε και σήμερα, για εξαπάτηση του λαού, ο οποίος καταλήγει σε όγλο. Η Κασσάνδρα (μέσω του Απόλλωνα) ασκεί κριτική σε ψευδομάντιες που ξεγελούν τους ανθρώπους με ένα σωρό απάτες, όπως τα εντόσθια, τον καπνό, για να τους

ρίξουν στάχτη στα μάτια, το καθημερινό ξεγέλασμα ενός λαού που θέλει να ξεγελιέται στην παραπληροφόρηση αυτών που κατέχουν τα μέσα. «Το σχήμα που έχουν τα εντόσθια των ζώων που θυσιάζονται, το προς τα πού τραβά η στήλη του καπνού από το θυμιάμα που καίγουν για χάρη μου, αν η φωτιά ανάψει με την πρώτη προσπάθεια ή όχι... Όλα αυτά είναι τερτίπια που μάντεις μικροί και ασήμαντοι χρησιμοποιούν για να ξεγελάσουν εύπιστα ανθρωπάκια-φιλόδοξους ηγεμόνες, υπερόπτες στρατηγούς, φιλοχρήματους εμπόρους, ανασφαλείς εραστές... Μικροί και ασήμαντοι μάντεις...», είναι τα λόγια του Απόλλωνα προς την Κασσάνδρα (σ. 64). Στη Μήδεια ο αφηγητής θα σχολιάσει: «Τα παιχνίδια της φύσης οι άνθρωποι συχνά τα υπερεκτιμούν και το τυχαίο το μετατρέπουν σε ξεχωριστό. Κάπως έτσι δημιουργούνται τα θαύματα, οι μύθοι και τα όργανα υποδούλωσης των πολλών. Χρήσιμο τέχνασμα, λοιπόν, και το χρυσόμαλλο δέρας για όσους φιλοδοξούν να διαπρέπουν ως ηγεμόνες» (σ. 35). Και αλλού: «Τα σύμβολα κατευνάζουν και παραπλανούν-άλλοτε τους λαούς, άλλοτε τους ίδιους τους ηγέτες» (σ. 51).

Η Κασσάνδρα στη Μαύρη Άμμο (Πατάκης, 2018)

Μετά την πτώση της Τροίας, η Κασσάνδρα σέρνεται αιχμάλωτη στην Ελλάδα από τον Αγαμέμνονα. Κι εμείς παρακολουθούμε τον μονόλογό της, τη σκέψη της, την ικανότητά της να παρατηρεί, να συλλαμβάνει και να φωτίζει τις καίριες στιγμές, τις λεπτομέρειες πριν, κατά και μετά την τραγωδία (την ειρηνική, ευτυχισμένη ζωή, τη μέρα της άφιξης της Ελένης στην Τροία, την προδοσία, «την υποχθόνια αλαζονεία του Έλενου», τον δούρειο ίππο, την άλωση, τις στιγμές με τον Έκτορα, την Ανδρομάχη, την Εκάβη, τον Πρίαμο, τις σφαγές), με τη συνείδηση και την οπτική μιας γυναίκας που γνωρίζει πως το τέλος πλησιάζει. «Με φόνο ξεκίνησε ένας δεκάχρονος πόλεμος. Με άλλον φόνο θα τελειώσει. Ιφιγένεια... Κασσάνδρα» (σ. 176). Η Κασσάνδρα, καθώς τα αναθυμάται όλα αυτά, σκλάβια πια στο καράβι του Αγαμέμνονα για την Ελλάδα, επαναλαμβάνει «Η μνήμη δεν είναι καταφύγιο». «Ναι, Αγαμέμνονα-η μνήμη δεν είναι καταφύγιο. Χώρος εκτελέσεων είναι» (σ. 177). Γι' αυτήν η μνήμη είναι μια ανοικτή, ανεπούλωτη πληγή.

Αυτό καθιστά το βιβλίο τραγικό, συμπυκνωμένο και βαθύ. Είναι ένα ποίημα μακράς πνοής, γραμμένο με ευαισθησία, σε πρώτο πρόσωπο. Η σπαρακτική εξομολόγηση μιας γυναίκας που βρίσκεται ανάμεσα στο μύθο, την ιστορία και την πραγματικότητα. Ο Μάνος Κοντολέων

αποτύπωσε έξοχα τον ψυχισμό της γυναίκας-σύμβολο, διαχρονικό του ανθρώπου που βρίσκεται σε διάσταση με την κοινωνία και την εποχή του, καθώς οι άλλοι αδυνατούν να συλλάβουν τα μηνύματα. Για την Κασσάνδρα «μαντεύω σημαίνει κατανοώ... Τον άλλον» (σ. 64). Η Κασσάνδρα μαντεύει από αγάπη, πάνω στη Μαύρη Άμμο, αλλά κανείς δεν δίνει σημασία. «Λες και δε με ακούνε... Δε με πιστεύουν» συνέχιζα και πλέον οι λυγμοί τραντάζανε όλο μου το κορμί» (σ. 131). «Τι θες, Κασσάνδρα;» Με κοιτούσαν και δε με καταλάβαιναν. «Η πόλη μας έχει ολόγυρά της τείχη φτιαγμένα από θεούς! Η νίκη δική της. Και δική μας η δόξα!». «Μα δεν καταλαβαίνουν;» επέστρεφα στον ναό μου και ρωτούσα τον θεό που με συντρόφευε» (σ. 131). «Κι εγώ έβγαينا και φώναζα τα οράματά μου, μα τα παιδιά με λιοδορούσαν. [...] Και οι μανάδες τους μου σφάλιζαν την πόρτα των σπιτιών τους. Οι πατεράδες τους με κοιτούσανε με μίσος» (σ. 140).

Η Κασσάνδρα στη Μαύρη Άμμο είναι ένα βιβλίο τραγικά επίκαιρο για τη σημερινή βία και την αναληγσία που επικρατεί στον κόσμο μας. Η βία που ασκεί το κράτος του Ισραήλ στην Παλαιστίνη επιβεβαιώνει τη διαχρονική μοίρα του ανθρώπου και ανακαλεί τον σπαραγμό της Κασσάνδρας. «Φόνοι αθώων-παίγνια της πολιτικής», θα πει (σ. 177). «Όταν, πια, οι δρόμοι της Τροίας μουλιάσανε στο αίμα, και κάτω, στην παραλία, τα καράβια των Αχαιών γεμίσανε με τους ηττημένους-ανήμπορους γέροντες, βιασμένες γυναίκες, παραλογισμένα παιδιά και αλυσοδεμένα παλικαρόπουλα-, τότε πια η Μαύρη Άμμος μου ερήμωσε» (σ. 41).

Είναι διαχρονικό και για την κυπριακή τραγωδία, μια και θα μπορούσε το βιβλίο να συνδεθεί με την πτυχή των αγνοούμενων και τις μητέρες που ψάχνουν ακόμα τα παιδιά τους, καθώς σήμερα συμπληρώνονται πενήντα χρόνια από την τούρκικη εισβολή στο νησί. Μας το θυμίζουν στο βιβλίο οι μάνες που πηγαίνουν ικέτιδες στο ναό του Απόλλωνα και οι χαροκαμένες μάνες της κυπριακής τραγωδίας, μάνες αγνοουμένων παιδιών και συζύγων με τις φωτογραφίες στο χέρι. «Οι περισσότερες από τις ικέτιδες που ερχόντουσαν στον ναό για κάποιο τέκνο σκοπεύανε να παρακαλέσουν. Γυναίκες απλές οι περισσότερες-γυναίκες του λαού. Άλλες με γιους στρατιώτες, άλλες με παιδιά ανάπηρα, με κόρες που είχαν καταλήξει στην αγορά της νύχτας. Μάνες νεκρών τέκνων, μάνες αγνοουμένων, μάνες αιχμαλώτων...» (σ. 179).

Η Κασσάνδρα τα έλεγε, ήξερε, αλλά κανείς δεν την άκουγε. Το σχόλιο του συγγραφέα στο σημειώμά του είναι χαρακτηριστικό: «Η Κασσάνδρα είναι το σύμβολο μιας κοινωνίας που δεν στοχάζεται».

Οι σκιές της Κλυταιμνήστρας (Πατάκης, 2021)

Οι σκιές της Κλυταιμνήστρας είναι ένα μυθιστόρημα ψυχογραφικό, κοινωνικό και πολιτικό, όπως αναφέρει ο συγγραφέας στο σημειώμά του στο τέλος του βιβλίου. Και πράγματι, είναι ένα βιβλίο επίκαιρα πολιτικό. Η κάθε μορφής εξουσία και ο τρόπος που επιδρά στους ήρωες και στον ψυχισμό τους είναι ο κεντρικός άξονας του βιβλίου. Ο συγγραφέας αξιοποιεί τον μύθο των Ατρείδων και κυρίως τη σχέση της Κλυταιμνήστρας με τον Αγαμέμνονα και τα παιδιά της. Μέσα στο πλέγμα αυτό των σχέσεων, η μνήμη, το μίσος και η φιλοδοξία για εξουσία είναι αυτά που θα ξετυλίζουν το κουβάρι για την ανάπτυξη του μύθου.

Ευφυής είναι ο τρόπος που ξεδιπλώνεται η πλοκή. Τα κύρια πρόσωπα είναι δύο, η Κλυταιμνήστρα και ο Ορέστης. Σ' αυτούς αφιερώνονται διαδοχικά τα κεφάλαια. Αυτά που αναφέρονται στην Κλυταιμνήστρα αναπτύσσονται σε τρίτο πρόσωπο. Για τον Ορέστη, ο συγγραφέας επέλεξε τον μονόλογο, μια απολογία, στο τέλος πια του βίου του, για την τροπή που πήρε η ζωή του και τη μητροκτονία που διέπραξε. Ο πρώτος λόγος ανήκει στην Κλυταιμνήστρα («Έψαχνα πάντα τις λέξεις», σ. 9), ο τελευταίος στον Ορέστη: «Τώρα το ξέρω πια. Των ανθρώπων έργα ήσαν... Σκιές που μόνο εκείνη διέκρινε... Η μάνα μου... Οι σκιές της... Σκιές της Κλυταιμνήστρας» (σ. 208).

Αν και βασική παράμετρος του βιβλίου είναι η δολοφονία του Αγαμέμνονα από την Κλυταιμνήστρα, όλο το μυθιστόρημα προετοιμάστηκε για να κορυφωθεί τη στιγμή της τελευταίας μοιραίας συνάντησης μάνας και γιου, «την πλέον τραγική στιγμή της Κλυταιμνήστρας». Θα πει ο Ορέστης: «Με είχε αναγνωρίσει... [...] «Εσύ;...» τραύλισε και στάθηκε ακίνητη. Το σώμα της σπαρτάρησε» (σ. 205). Κι όμως, την ώρα που το μαχαίρι έκοβε το νήμα της ζωής της, η Κλυταιμνήστρα, κατειλημμένη από μητρική στοργή, «Πρόσεχε...» ψέλλισε στον μητροκτόνο. Αυτή ήταν η τελευταία της λέξη. Μάνα και γιος υπήρξαν θύτες, αλλά υπήρξαν και θύματα ταυτόχρονα των πράξεών τους. «Θύτης, ναι-φόνευσα. Μα και θύμα-χρησιμοποιήθηκα», θα πει ο

Ορέστης (σ. 47). Πρότυπό του ήταν ο αδίστακτος Αγαμέμνονας. «Ως γιος αγαπούσα τον πατέρα μου. Ως διάδοχος τον θαύμαζα. Ως αγόρι ίνδαλμα τον είχα. Ο Αγαμέμνων-ό,τι αυτός ήταν, εγώ μια μέρα θα γινόμουν...» (σ. 79). «Ανήρ εμί», θα επαναλαμβάνει στην απολογία του. Αυτός ο κόσμος είναι ο δικός του κόσμος, των ανδρών, και θα παραδεχτεί μια σειρά από φόνους που διέπραξε. Κι όλα αυτά για την εξουσία. «[...] η βούληση του άρχοντα», θα σχολιάσει, «δεν έχει πρόσωπο ανθρώπινο. Μα τα χαρακτηριστικά της εξουσίας» (σ. 103). Ο Ορέστης θα γίνει εν τέλει ο γιος του πατέρα του, ίδιος ο Αγαμέμνονας.

Η Κλυταιμνήστρα, τολμηρή, θα σηκώσει το λάβαρο της κοινωνικής επανάστασης σ' έναν κόσμο σκληρά ανδρικό που θέλει τη γυναίκα υποταγμένη, στο περιθώριο. Η εξέγερσή της θα τραφεί από την απόρριψη και το μίσος. Η μητέρα της η Λήδα, δεν την αγάπησε ποτέ («Η μητέρα, λοιπόν, απόμακρη», σ. 12, «βεβαιώθηκε πως ποτέ η μητέρα της δεν μπόρεσε να την αγαπήσει», σ. 124), «ο πατέρας της, ως βασιλιάς, μόνο ματιές τρυφερότητας της έστελνε» (σ. 12), στο τέλος θα στραφεί εναντίον της. Χάσμα τη χωρίζει με την αδελφή της Ελένη. Η Ελένη ήταν αυτή που συγκέντρωνε όλα τα βλέμματα για την ομορφιά της: «Η ομορφιά της Ελένης ήταν πλήρης-μόνο ομορφιά. Τίποτε άλλο» (σ. 10). Επιπόλαιη από μικρή, αλλοπαρμένη και αυτάρεσκη, νάρκισση: «Η ομορφιά δεν είναι μόνο μοίρα. Είναι όπλο» (σ. 28), θα πει στην Κλυταιμνήστρα. Η μόνη ευτυχία που βίωσε η Κασσάνδρα ήταν οι στιγμές της με τον Τάνταλο και το βρέφος του έρωτά τους. Όμως, θα της κλέψουν κι αυτή τη μοναδική ευτυχία. Ο Αγαμέμνονας θα σκοτώσει τον Τάνταλο και το παιδί τους. Κι έπειτα θα την κάνει δική του. Έτσι θα γεννηθεί το μίσος της και η επιθυμία για εκδίκηση. Η ερωτική πράξη μαζί του θα της θυμίζει την αντίστοιχη με τον Τάνταλο για διαφορετικό λόγο: «Απολαύσανε κι οι δυο-Τάνταλος και Κλυταιμνήστρα-το ξάφνιασμα της ηδονής που μυρμηγκιάζει τα άκρα και οδηγεί σε σπασμούς γλουτούς και γαστέρα» (σ. 50). Η ερωτική πράξη με τον Αγαμέμνονα δεν είχε τίποτα από την τρυφερότητα και την απόλαυση ανάμεσα σε μια γυναίκα και έναν άντρα. Από την πρώτη νύχτα «Φοβήθηκε τη βαριά ανάσα του-σαρκοβόρο πλάσμα ρουφούσε τις ρώγες του στήθους της και η μυρωδιά ψοφιομού χωνότανε στην κοιλότητα του στόματός της. Κι έπειτα το σημείο του σώματός της που υμνούσε ο Τάνταλος με σπονδές σπέρματος», έγινε ο σκληρός εγωκεντρισμός, «μιας σάρκας που ήξερε πώς να το κατακτά και να το απολαμβάνει» (σ. 54). Κι όμως αυτή, από φιλοδοξία, αποφάσισε «ν' αποχαιρετήσει τις

μνήμες από τα αγκαλιάσματα του Τάνταλου, να αδιαφορήσει για την οσμή του ψοφισμού που η ανάσα του Αγαμέμνονα έστειλε στα ρουθούνια της» (σ. 63).

Ο Αγαμέμνονας ήταν η προσωποποίηση της εξουσίας, της κάθε εξουσίας. Σκληρός, αδίστακτος, αιμοδιψής, εγωκεντρικός, χωρίς ίχνος συναισθήματος, φτιαγμένος από σίδηρο. Κάτω από το κρεβάτι η Κλυταιμνήστρα έκρυβε ένα μαχαίρι. Όταν ο Αγαμέμνονας θα θυσιάσει την κόρη της την Ιφιγένεια, για την τρωική εκστρατεία, την κόρη που λάτρευε (σ. 58), θα εκμυστηρευτεί ο Ορέστης, το μίσος εναντίον του θα θεριέψει. Στην απουσία του θα γίνει αυτή η άνασσα των Μυκηνών και η εξουσία θα της ασκήσει ακατανίκητη έλξη. Θα απατήσει τον Αγαμέμνονα με τον Αίγισθο και η Ηλέκτρα θα τη μισήσει και θα στραφεί εναντίον της. Κι όταν ο Αγαμέμνονας επιστρέψει στις Μυκήνες, σέρνοντας μαζί του ως τρόπαιο μια νέα ερωμένη, την Κασσάνδρα, η απόφαση είχε ήδη παρθεί, θα τον δολοφονήσει, για να εκδικηθεί και να κρατήσει τον θρόνο για τον εαυτό της. Κι αυτή είναι, πέραν των άλλων, μια προσωπική οπτική του συγγραφέα πάνω στον μύθο. Δεν αποδέχεται αποκλειστικά τα αίτια που συνήθως αναφέρονται: μίσος για τον Αγαμέμνονα, ζήλεια για τη νέα ερωμένη.

Έτσι, η Κλυταιμνήστρα θα σηκώσει το ύστατο και καταδικασμένο λάβαρο ενάντια στην εξουσία, στην καταπίεση του άνδρα. Πολύ νωρίς θα αναρωτηθεί: «Ποιος είναι ο ρόλος της γυναίκας; Φτιάχνει αυτή το πεπρωμένο της ή ό, τι θα της συμβεί θα είναι αποτέλεσμα πράξεων κάποιου ανδρός;» (σ. 27). Ο συγγραφέας θα παραδεχτεί: «Θέλησα να αφηγηθώ αυτά τα γεγονότα με τις αποχρώσεις μιας μεταφεμινιστικής ερμηνείας των ταυτοτήτων των δύο φύλων». Η φωνή της Κλυταιμνήστρας φτάνει κοντά μας, από τα βάθη του μύθου και της ιστορίας, τραγική και επίκαιρη ακόμα. Επιζητεί, απαιτεί, διεκδικεί μια καλύτερη μοίρα σ' έναν κόσμο, όπου κυριαρχεί η ανδρική εξουσία και η σκληρότητα. Με την επανάστασή της «Αισθάνεται πως υπερασπίζεται το φύλο της» (σ. 154).

«Μια γυναίκα ήταν... Αυτή η ίδια! [...] Βασίλισσα και γυναίκα... Άνασσα. Ρίγος αηδίας και αηδία θυμού την κατακλύζει την Κλυταιμνήστρα. Τυλίγεται με χοντρό υφαντό και ξεφεύγει από την αγκάλη που έχει προσφερθεί στη γυναικεία της ταυτότητα. [...] Η ερώτηση επανέρχεται δίχως οίκτο-πόσες ταυτότητες μπορεί να υποστηρίξει μια γυναίκα;» (σ. 142).

Ο συγγραφέας έφτιαξε μια Κλυταιμνήστρα με συμπάθεια, από σάρκα και οστά, με βαθιά ψυχογράφηση. Είναι ένα μυθιστόρημα ανθρώπινο και τραγικά επίκαιρο για τις σχέσεις εξουσιαστών και εξουσιαζόμενων.

Σαν Μήδεια (Πατάκης, 2023)

Το μυθιστόρημα αναπτύσσεται σε τριτοπρόσωπη αφήγηση πάνω στο γνωστό μύθο της παιδοκτόνου Μήδειας, ιέρειας της Εκάτης και πριγκίπισσας του βασιλείου της Κολχίδας. Χωρίζεται σε τέσσερα μέρη και σ' αυτά προτάσσονται στίχοι από την τραγωδία του Ζαν Ανούιγ *Μήδεια*. Είναι το βιβλίο που το διαπερνά, από οποιοδήποτε άλλο της τριλογίας, η σχέση ανάμεσα στον άντρα και τη γυναίκα, ή καλύτερα, όπως το θέτει ο συγγραφέας, ανάμεσα στον άνδρα (εξουσία, πόλεμος)-άρρεν (καθήκον, τιμή, ερωτική συμβίωση) και στη γυναίκα (νύμφες ανδρών)-θήλυ (σύντροφοι αρρένων)- αυτή η αρχετυπική διαπάλη-ένωση των αντιθέτων, η έλξη φιλότητας και νείκους, κατά τον προσωκρατικό Εμπεδοκλή για τη γένεση και λειτουργία του κόσμου. Η μητέρα της Μήδειας θα της πει, πριν φύγει για το νησί της Κίρκης: «Είναι όμορφη η μοίρα μας, η μοίρα των γυναικών. Η σιωπή των σπλάχνων μας περιθάλλει τον θόρυβο της σποράς που θα γονιμοποιηθεί...» (σ. 14). Η Κίρκη, προπέμποντάς την πίσω στον πατέρα της, θα αποφανθεί γι' αυτό που βλέπει να έρχεται, ότι η Μήδεια θα είναι «Για κάποιους μια νέα μάγισσα... Για κάποιους το υπέροχο θήλυ» (29). Κι αυτή δε λογαριάζει «τον εαυτό της πια ως γυναίκα, μα ως διαχρονικό θήλυ. Κι ως τέτοιο ποτέ δεν υποτάσσεται στις πλάνες των ανδρών» και «στις έωλες φιλοδοξίες τους» (σ. 35).

Αλλά δεν είναι μόνο αυτός ο βασικός άξονας του βιβλίου. Είναι και πολλά άλλα, επίκαιρα και διαχρονικά, όπως η φιλοδοξία για την εξουσία, ο ξεριζωμός («Βαριές, ασφυκτικές, άσπλαχνες οι μέρες των προσφύγων... Οι μέρες, οι μήνες, τα χρόνια... Πόσα χρόνια;», σ. 61) και η σχέση με τη φύση. Η Μήδεια στην Κολχίδα θα ζήσει με αρμονία σ' ένα παραδείσιο περιβάλλον, παγανιστικό στην περιγραφή του. Εκεί «Το δέρμα της ήταν προετοιμασμένο να αποδεχτεί τη διαδικασία της εξάτμισης και το αλάτι που απέμενε να το στολίζει δεν είχε αλμυρή γεύση, μα εξαίσια ερεθιστική-γεύση ζώης. [...] Τώρα η Μήδεια αισθάνεται τον μαύρο χιτώνα να έχει κολλήσει πάνω στο σώμα

της-υγροί λεκέδες αφήνουν πάνω στο ξεφτισμένο ύφασμα τα ίχνη τους. (σ. 63) [...] κι εκείνη η παραλία της Κορίνθου [...] και, λίγο πιο κει, ξεροπόταμος ξερνά ψόφια ποντίκια και σαπισμένα κλαριά. Υπολείμματα ζωής» (σ. 64). Εκεί η κίνηση «νερού πηγής», εδώ «συναντά τη στασιμότητα ενός έλους» (σ. 72). Στην Κόρινθο αυτή η βάρβαρη, όπως την ονομάζει ο Κρέοντας, και ξένη, θα παραμείνει έξω από τα τείχη της πόλης, αποκλεισμένη.

Ο Μάνος Κοντολέων ακολουθεί τον μύθο του Ανούιγ (π.χ. το τέλος της Μήδειας) και του Ευριπίδη και επηρεάζεται από την ομώνυμη ταινία του Λαρς φον Τρίερ. Ωστόσο, αφηγείται την ιστορία της Μήδειας μέσα από τη δική του οπτική. Όπως αναφέρει στο σημείωμά του, δεν τον έπειθε η ερμηνεία της παιδοκτονίας «για λόγους ερωτικής εκδίκησης». Η Μήδεια είχε σταλεί από τον βασιλιά πατέρα της Αιήτη να ενηλικιωθεί κοντά στην αδελφή του Κίρκη στη νήσο Αιαία. Μέσα στο εξάισιο φυσικό περιβάλλον, η Κίρκη θα την παρακινήσει να ανακαλύψει «πώς συνεργάζονται η Εκάτη και ο Ήλιος, για να γονιμοποιηθεί η παμπάλαιη Γη» και ως πλάσμα θηλυκό να ενωθεί «με πλάσμα αρσενικό». Στις ακτές, με τις προτροπές της Κίρκης, θα αφυπνιστεί το ερωτικό της ένστικτο και θα μαθητεύσει στον οργανισμό και στην πληρότητα της σύλληψης. Επιστρέφοντας στην Κολχίδα, θα είναι πια έτοιμη, όταν συναντηθεί με τον Ιάσονα για την πλήρη ένωση και τη σύλληψη· μα είναι κιόλας η στιγμή που φέρει μέσα της τον σπόρο μιας φρικτής κατάληξης, για να συντελεστεί η τραγωδία. Αυτή ανατολίτισσα με «Τα μαύρα μάτια και τα πλούσια ματοτσίνορα», ιέρεια της θεάς της σελήνης Εκάτης, κι αυτός με «Τα ολόξανθα μαλλιά και τα στέρα πηγούνια», το φως, ίδιος ο Ήλιος. Έτσι η Μήδεια θα αρχίζει να κτίζει ένα όνειρο, στην ουσία ν' αλλάξει τον κόσμο. Εδώ βρίσκεται η νέα οπτική που δίνει ο Μάνος Κοντολέων στον μύθο, γιατί κατά την άποψή του είναι βαθύτερα τα αίτια που θα οδηγήσουν στην τραγωδία. Η Μήδεια θέλει να φτιάξει μια νέα ανθρώπινη φυλή με τον Ιάσονα, τον «τέλειο άρρενα» (σ. 118). Και σ' όλη τη διαδρομή της στο βιβλίο, αυτό θα επαναλαμβάνει. Αυτός και αυτή, «με την ηθική μιας αρχέγονης ένωσης, ευλογημένης από τον Ουρανό και τη Γαία» (σ. 76), οι δημιουργοί μιας νέας γενιάς ανθρώπων, οι δύο πρώτοι αληθινοί άνθρωποι, «γεννήτορες μιας νέας φυλής» (σ. 96). Γι' αυτό της το όνειρο, για χάρη του Ιάσονα, η Μήδεια θα προδώσει τον πατέρα της, για να κλέψει ο Ιάσοντας το χρυσόμαλλο δέρας, θα τεμαχίσει τον αδελφό της Άψυρτο, θα εγκαταλείψει τον ναό της Εκάτης, για να γίνει πλάνης και πρόσφυγας, και θα διαπράξει κι άλλα φονικά. Κι όμως, τελικά η Μήδεια ξεγελάστηκε.

Ο Ιάσωνας θα καταπατήσει τον όρκο του: «Ο Ιάσωνας ακουμπά πάνω στην κοιλιά της [η Μήδεια κυοφορεί] την δεξιά παλάμη του. «Ορκίζομαι...» (σ. 52).² Όταν θα φτάσουν στην Κόρινθο, ο Ιάσωνας θα την εγκαταλείψει για την Κρέουσα, την κόρη του βασιλιά Κρέοντα, για να γίνει μια μέρα ο ίδιος βασιλιάς. Λογαριάζει μάλιστα να της αφαιρέσει τα δυο αγόρια τους, για να μεγαλώσουν μαζί του στο παλάτι. Η συμπεριφορά του είναι ελεεινή. Στέκονται αντίκρυ ο ένας στον άλλο «Δύο ξένοι» πια (σ. 98). Εκείνος θα την απορρίψει και θα της πει: «Είμαι άντρας, Μήδεια... Μόνο άντρας!» (σ. 105). Η Μήδεια λίγο πρωύτερα θα θυμηθεί τα λόγια της Κίρκης: «Τα ειδύλλια των ανθρώπων έχουν τις πολύχρωμες λάμπεις των πυρσών που καίνε θειάφι. Μα, όταν φτάσουν στο τέλος τους, τότε όλα τα χρώματα εξαφανίζονται και μένει μόνο ένα-το απόλυτο μαύρο» (σ. 94). Το υπέρτατο όνειρο μιας οραματίστριας Μήδειας, προορισμένης «να γεννήσει νέα γενιά ανθρώπων» (σ. 88), γίνεται εφιάλτης, θα την οδηγήσει στον παραλογισμό, και όπως και στον κλασικό μύθο θα εκδικηθεί τον Ιάσωνα με τον φόνο των τέκνων τους. Η ψυχογραφία της εσωτερικής σύγκρουσης διαγράφεται εξαιρετικά στο μυθιστόρημα, καθώς η Μήδεια κυριαρχείται από τα πάθη της. Ο συγγραφέας δεν την καταδικάζει, αλλά επιχειρεί να κατανοήσει αυτή τη φρικτή πράξη της.

Όμως, εδώ ο Μάνος Κοντολέων, κι αυτό είναι το ενδιαφέρον σε όλη την τριλογία, επικαιροποιεί τον μύθο, επιστρατεύοντας την τεχνική της αντικειμενικής συστοιχίας, που πρώτος αξιοποίησε ο T. S. Eliot και έπειτα ο Σεφέρης. Πρόκειται για τη χρησιμοποίηση μιας ιδέας, μιας κατάστασης ή γεγονότος, για να προκληθεί η συγκίνηση στον αναγνώστη. Στον Σεφέρη ονομάστηκε μυθική μέθοδος με την αντιστοιχία μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Το παρελθόν,

² Η *Μήδεια* του Ευριπίδη παρουσιάστηκε το 431 π.Χ., λίγο πριν ξεσπάσει ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Η Αθήνα διαιρέθηκε σε στρατόπεδα. Ο Θουκυδίδης θεωρεί πως ένα από τα αίτια του πολέμου ήταν η παραβίαση των συνθηκών, των όρκων. Αναφέρεται στη διάβρωση των εννοιών, στην αντιστροφή των λέξεων που έχασαν το νόημά τους. Επικρατεί η δυσπιστία, ο αμοραλισμός. Αυτά θα οδηγήσουν την Αθήνα στην ήττα, από την οποία δεν θα συνέλθει ποτέ. Η *Μήδεια* του Ευριπίδη είναι μια τραγωδία που έχει ως άξονα την παράβαση του όρκου και αυτός είναι που συνδέεται με το φρικτό τέλος. «Τώρα μόνο μαθαίνεις πως ο καθείς τον εαυτό του/από τους άλλους περισσότερο αγαπά;», λέει ο παιδαγωγός (στ. 85-86) και η Μήδεια, η οποία αναφέρεται συχνά στον όρκο: «Διάβηκε η χάρη των όρκων./Αιδώς δεν απομένει πια στη μεγάλη Ελλάδα» (στ. 439-440). Ίσως η Μήδεια απηχεί την κατάσταση που επικρατούσε στην Αθήνα λίγο πριν τον πόλεμο και την πτώση. Αυτή είναι η εκδοχή που υποστηρίζει ο Denys L. Page (βλ. *Ευριπίδη Μήδεια*, Αρχαίο κείμενο, μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης, εισ. D. L. Page, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1990, σ. 15-97).

ο μύθος, έρχεται να φωτίσει και να εξηγήσει, σ' έναν βαθμό, το παρόν. «Δεν ταξιδεύουν μόνο οι άνθρωποι. Ταξιδεύουν και οι μύθοι. [...] Και γίνονται σύμβολα» (σ. 52), θα παραδεχτεί η Μήδεια. Στην περίπτωση της Μήδειας, πέραν των άλλων, η προσέγγιση αυτή έχει να κάνει και με το όραμα να δημιουργήσει με την ένωσή της με τον τέλειο άρρενα τη νέα φυλή των ανθρώπων. Έτσι, ανακαλεί στη μνήμη μας το σύγχρονο παρελθόν και τις προσπάθειες στα μέσα του 20^{ου} αι. της ναζιστικής Γερμανίας να δημιουργήσει την τέλεια φυλή, την Άρια φυλή, προσπάθεια που φτάνει στην ύβρη και οδηγεί στη φρίκη. Η διάψευση του οράματος της Μήδειας οδηγεί στην απόγνωση, στην παραφροσύνη και επιφέρει το τραγικό τέλος των παιδιών της (δηλητήριο από τους μαστούς της) και την αυτοκτονία της πάνω στην πυρά του θρυλικού πλοίου Αργώ. Στην περίπτωση του ναζισμού, η διάψευση του «οράματος», θα οδηγήσει στο Ολοκαύτωμα, και στις αυτοκτονίες (κυρίως με κυάνιο) χιλιάδων υποστηρικτών του καθεστώτος (ανάμεσά τους πολλές οικογένειες με παιδιά), οι οποίες, εκτός των άλλων, δεν μπορούσαν να συμβιβαστούν με την ήττα, την κατάρρευση της Γερμανίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η μαζική αυτοκτονία του ζεύγους Γκέμπελς και των έξι παιδιών τους. Μόνο στο Βερολίνο το 1945 αυτοκτόνησαν πάνω από 7.000 άνθρωποι. Στη μικρή πόλη του Ντέμιν, στη Βορειοανατολική Γερμανία, καταγράφηκαν 1.000 αυτοκτονίες σε έναν πληθυσμό 15.000 κατοίκων.

Η τριλογία είναι μια ωδή στη γυναίκα, στην προσπάθειά της να πάρει την τύχη, τη μοίρα στα χέρια της. Από την αχλύ της εμφάνισης της ανθρωπότητας μέχρι τις μέρες μας, αυτό εξακολουθεί να είναι ακόμα ζητούμενο. Η Κασσάνδρα, η Κλυταιμνήστρα και η Μήδεια ενώνουν τη φωνή τους που φτάνει κοντά μας σπαρακτική από την εποχή της απαρχής του ανθρώπου. Πρόκειται για τρία βιβλία βαθιά στοχαστικά, για τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα και εν τέλει υπαρξιακά για τον σύγχρονο άνθρωπο. Ο συγγραφέας επέλεξε να ασχοληθεί με εξαιρετικά δύσκολα θέματα. Και πέραν των άλλων, αυτό που αναδεικνύει την ικανότητά του είναι η σοφή κλιμάκωση και η κορύφωση της εσωτερικής σύγκρουσης που βιώνουν οι ηρωίδες του πριν από την τραγωδία. Ο Μάνος Κοντολέων αποδεικνύει κι εδώ, όπως και σε άλλα μυθιστορήματα ενηλίκων, και βιβλία παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας, πως αποτελεί έναν από τους στυλοβάτες της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας. Το παράξενο είναι πως η κριτική δεν έχει προσέξει τα βιβλία ενηλίκων του, όπως θα τους άξιζε και όπως θα του άξιζε.